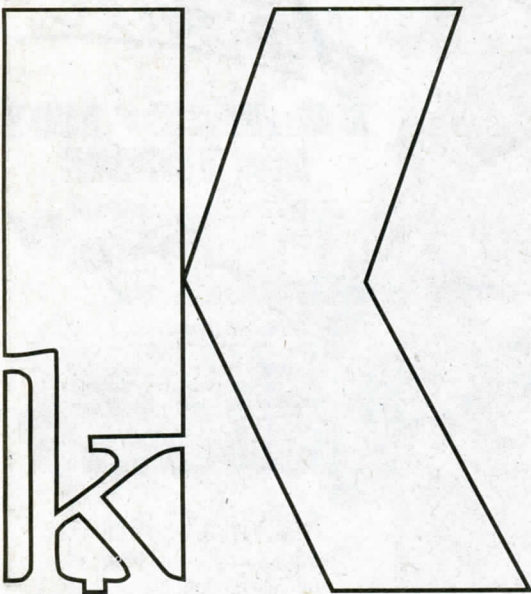

Vriendelijk Bedankt!: Joods Historisch Museum Amsterdam

De tijdloze erfenis

zeventig aan de wieg van het Herinneringscentrum Westerbork. Haar vader maakte deel uit van een verzetsgroep in het kamp. Hij ontmoette Etty in Westerbork en bood haar de mogelijkheid om te vluchten. Zij maakte daar geen gebruik van. Aanbiedingen om onder te duiken heeft zij ook altijd van de hand gewezen, omdat zij 'het lot van haar volk niet wilde ontlopen'.

Toen Marja Pach bezig was met de oprichting van het Herinneringscentrum, raadde haar vader haar aan om de brieven van Etty over Westerbork te lezen om inzicht te krijgen in de dagelijkse routine van het kamp. „Die brieven waren al gebundeld, maar kwamen snel in de ramsj terecht. Er was toen weinig belangstelling voor. Ik heb de brieven destijds vooral als informatiebron gebruikt.” Tien jaar geleden verhuisde Pach naar Deventer en stuitte tot haar verbazing weer op Etty die een groot deel van haar jeugd in de Hanzestad doorbracht.

In 1996 richtte Pach samen met anderen het Etty Hillesumcentrum op. Het centrum is gehuisvest in een oude synagoge en voormalig joodse school in de binnenstad van Deventer. In het centrum is een vaste expositie ingericht over Etty, maar er worden ook wisselende tentoonstellingen en lezingen gehouden over eigentijdse onderwerpen als racisme en vluchtelingen.

Pach: „Het gedachtengoed van Etty loopt als een rode draad door alle activiteiten die we hier op touw zetten. Ze vormt een inspiratiebron. Haar denkbeelden over verdraagzaamheid, respect voor elkaars meningen en ook haar spiritualiteit zijn tijdloos en universeel. Ik vind dat zij ons, ook in deze tijd, door wat zij geschreven heeft, steunt bij de worsteling met het leven.”

Er is zo een groot vertrouwen in me. Een vertrouwen dat ik, ook wanneer het me slecht gaat, dit leven nog aanvaard en goed vind.

De keuze van Etty om niet onder te duiken of te vluchten hangt samen met de ontwikkeling die ze doormaakt vanaf 1941. Dan begint ze op aanraden van Julius Spier, de man die haar denken en leven sterk heeft beïnvloedt, met een dagboek. In wat ze schrijft geeft Etty blijk van een grote drang naar zelfonderzoek. Ze analyseert haar gevoelens, is dan intellectueel dan weer emotioneel, maar houdt zichzelf steeds een spiegel voor. Ze is op zoek naar een innerlijke rust die haar kan helpen het leven, met inbegrip van het lijden, te accepteren. Vandaar dat zij ervoor kiest haar 'lot' niet te ontlopen.

Eigen visie

Naarmate de anti-joodse tendensen sterker worden, zoekt Etty naar een manier om daar mee om te gaan. Ze wil haar eigen visie op het leven, één van innerlijke vrijheid, acceptatie en vertrouwen, ook in die barre omstandigheden trouw blijven. Zo maakt ze een aantekening over de groeiende haat tegen de Duitsers. Als zou er maar één fatsoenlijke Duitser zijn, dan mag, voor die éne Duitser, niet een heel volk gehaat worden, vindt ze.

Er moeten toch een paar mensen overblijven om kroniekschrijvers te zijn van deze tijd.

Het bijhouden van een dagboek sluit ook goed aan op de literaire ambities van Etty. Ze hoopt dat de dagboeken materiaal opleveren

De dagboeken van Etty Hillesum zijn in veertien talen vertaald. De originelen zijn te zien op de tentoonstelling 'Vriendelijk Bedankt!' in het Joods Historisch Museum in Amsterdam. Het museum toont de schenkingen die het de afgelopen jaren ontvangen heeft. Maar er zijn meer plaatsen waar de gedachte aan Etty Hillesum levend wordt gehouden. In Deventer werd vorig jaar een centrum opgericht dat haar naam én haar ideeën uitdraagt. Ook in voormalig kamp Westerbork wordt ze genoemd. „De brieven die zij vanuit Westerbork schreef, zijn een monument,” zegt D. Mulder van het Herinneringscentrum. Maar de gedachte aan haar blijft vooral levend door wat zij zelf geschreven heeft. Over vrijheid, tolerantie, egoïsme en ongelijkheid. Thema's die ook in deze tijd tot denken aanzetten.

▲ **Vriendelijk Bedankt! De namen van alle mensen die hun bezittingen schonken aan het Joods Historisch Museum.**

Foto: Bert Jippes

Vooruit dan maar! Dit wordt een pijnlijk en haast onoverkomelijk moment voor mij: het geremde gemoed prijsgeven aan een onnozel stuk lijntjespapier.

Zo begint een jonge vrouw op 9 maart 1941 een dagboek. Eigenlijk niets bijzonders, ware het niet dat de Duitsers de touwtjes in Nederland steeds vaster in handen kregen en de vrouw joods was.

Door **Simone Schouten**

Het dagboek en de brieven van Etty Hillesum (1914-1943) zijn unieke documenten. Haar dagboek beslaat de periode van maart 1941 tot oktober 1942. In die anderhalf jaar beschrijft zij haar persoonlijke ontwikkeling die meer en meer vervlochten raakt met de oorlog en de jodenvervolgving. Hoezeer Etty er ook naar streeft om haar eigen geestelijke vrijheid te bewaren, de anti-joodse maatregelen beïnvloeden haar leven steeds sterker.

De brieven die Etty vanuit Westerbork schrijft, geven een indrukwekkend beeld van de dagelijkse gang van zaken in het kamp aan de rand van de Drentse heide. Een beeld van barakken en modder, ziekte, angst en lawaai. Iedere maandag vertrok vanuit Westerbork een trein. Meer dan honderdduizend joodse Nederlanders werden op transport gesteld naar Polen en Duitsland en kwamen daar om in concentratiekampen.

Etty werkt in dienst van de Amsterdamse Joodsche Raad tijdelijk in Westerbork bij de afdeling 'sociale verzorging doortrekkenden'. Ze had gesolliciteerd bij de Raad om aan een definitieve oproep voor Westerbork te ontkomen, maar is het niet eens met de administratieve werkzaamheden van de instelling. De Joodsche Raad trad in overleg met de Duitse bezetter over wie wel en wie niet naar Westerbork moest. Maatschappelijk werk in het kamp lijkt haar echter wel zinvol, omdat ze zo mensen kan steunen en helpen bij hun verblijf daar. In die tijd reist Etty vanuit Drenthe nog twee keer terug naar Amsterdam, voordat ook zij definitief in het kamp moet blijven.

Het is langzamerhand 6 uur in de ochtend geworden, de trein zal om 11 uur vertrekken, men begint met het inladen van mensen en rugzakken.

Etty schrijft dit op 24 augustus 1943 in Westerbork. In deze brief, gericht aan vrienden in Amsterdam, vertelt ze indringend over de gebeurtenissen tijdens een nacht voordat de trein uit het kamp vertrekt. Veel mensen pakken huilend en overstuur hun bagage bij elkaar in de chaos van die nacht, enkelen zijn vol goede moed. Deze brief werd samen met een andere brief van Etty illegaal uitgegeven in de herfst van 1943.

Marja Pach uit Deventer stond begin jaren

mag, die ene Duitser, met een heel veel voorkomend gehaat worden, vindt ze.

Er moeten toch een paar mensen overblijven om kroniekschrijvers te zijn van deze tijd.

Het bijhouden van een dagboek sluit ook goed aan op de literaire ambities van Etty. Ze hoopt dat de dagboeken materiaal opleveren voor een roman. In de latere oorlogsjaren is ze zich er terdege van bewust dat ze midden in een 'stuk geschiedenis' leeft. Een stuk geschiedenis waarvan ze vindt dat het overgeleverd moet worden. Voordat ze de laatste keer naar Westerbork vertrekt, geeft Etty haar dagboeken in bewaring bij een vriendin in Amsterdam.

Deze vriendin heeft na de oorlog de schriften en een bundel brieven aan schrijver Klaas Smelik gegeven. Zijn pogingen om de dagboeken in de jaren vijftig gepubliceerd te krijgen, lopen op niets uit. Het lukt de zoon van Smelik uiteindelijk om de geschriften van Etty in 1981 uitgegeven te krijgen onder de titel *Het verstoorde leven*. Het boek veroorzaakt een golf van publiciteit en raakt mensen in Nederland maar ook daar buiten.

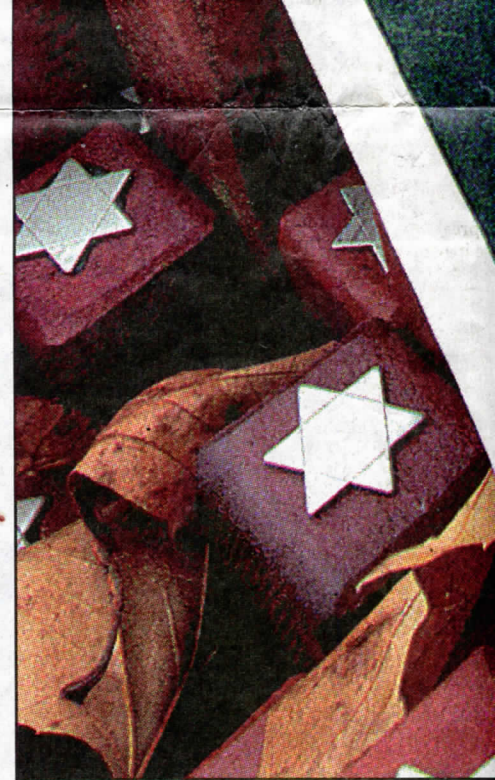
Jodendom

Toch reageerde de joodse gemeenschap niet altijd even enthousiast op de dagboeken. „Ze was niet traditioneel joods: Ze ging op een heel eigen manier om met God en het jodendom. Wat dat betreft viel ze een beetje uit de toon,” zegt Marja Pach.

In het Joods Historisch Museum in Amsterdam zijn de dagboeken van Etty te zien op de tentoonstelling *Vriendelijk Bedankt!*. Edward van Voolen is voorzitter van de Etty Hillesum Stichting die het archief aan het museum schonk. „Historisch gezien zijn de dagboeken van grote waarde. Maar er is een meer. Het gaat ook om het persoonlijke verhaal van een vrouw die in een periode van verval haar geestelijk welzijn wil behouden.”

We hebben zingende dit kamp verlaten...

Op 7 september 1943 vertrekken Etty, haar ouders en haar broer Mischa uit Westerbork. Boeren vinden op 15 september, nabij Glimmen, een briefkaart van Etty die zij uit de trein heeft geworpen. De kaart is geadresseerd aan een vriendin in Deventer en wordt door de vindsters op de bus gedaan. Tot op het laatst heeft Etty Hillesum houvast gevonden in het schrijven.

De tentoonstelling *Vriendelijk Bedankt!* in het Joods Historisch Museum in Amsterdam is nog tot 30 november te bezoeken. Het Etty Hillesumcentrum in Deventer is geopend elke woensdag- en zondagmiddag van 13.00 uur tot 16.00 uur.

▲ **Het Joods Historisch Museum in Amsterdam**

Foto: Bert

ods Historisch Museum toont dagboeken

fenis van ETTY HILLESUM

AE 17

Drents
Groningse
Dagbladen

Vrijdag
7 november
1997

Verstoord leven

◀ De herinneringsplaats in Westerbork. Elk blok symboliseert het leven van een omgekomen kampbewoner. Ook het bestaan van Etty Hillesum wordt hiermee herdacht.

Foto: Harry Tielman

Bedankt! in het Joods Historisch Museum in Amsterdam. De tentoonstelling is geopend elke woensdag, van 13.00 uur tot 16.00 uur.

Joods Historisch Museum in Amsterdam.

Foto: Bert Jippes

Etty Hillesum wordt op 15 januari 1914 in Middelburg geboren. Haar vader is leraar klassieke talen, haar moeder is van Russische afkomst. Etty heeft twee jongere broers, Jaap en Mischa. Het gezin verhuist meerder malen. Van 1918 tot 1924 wonen de Hillesums in Winschoten, daarna trekken ze naar Deventer waar de vader rector van het gymnasium wordt.

In 1932 verlaat Etty het ouderlijk huis om rechten te studeren in Amsterdam. In die stad maakt ze in februari 1941 kennis met de handleeskundige Julius Spier. De ontmoeting met hem hangt nauw samen met haar verdere ontwikkeling, hij zet haar ook aan tot het bijhouden van een dagboek. Tussen de dan 27-jarige Etty en de veel oudere Spier ontstaat een gecompliceerde relatie. Spier overlijdt in september 1942.

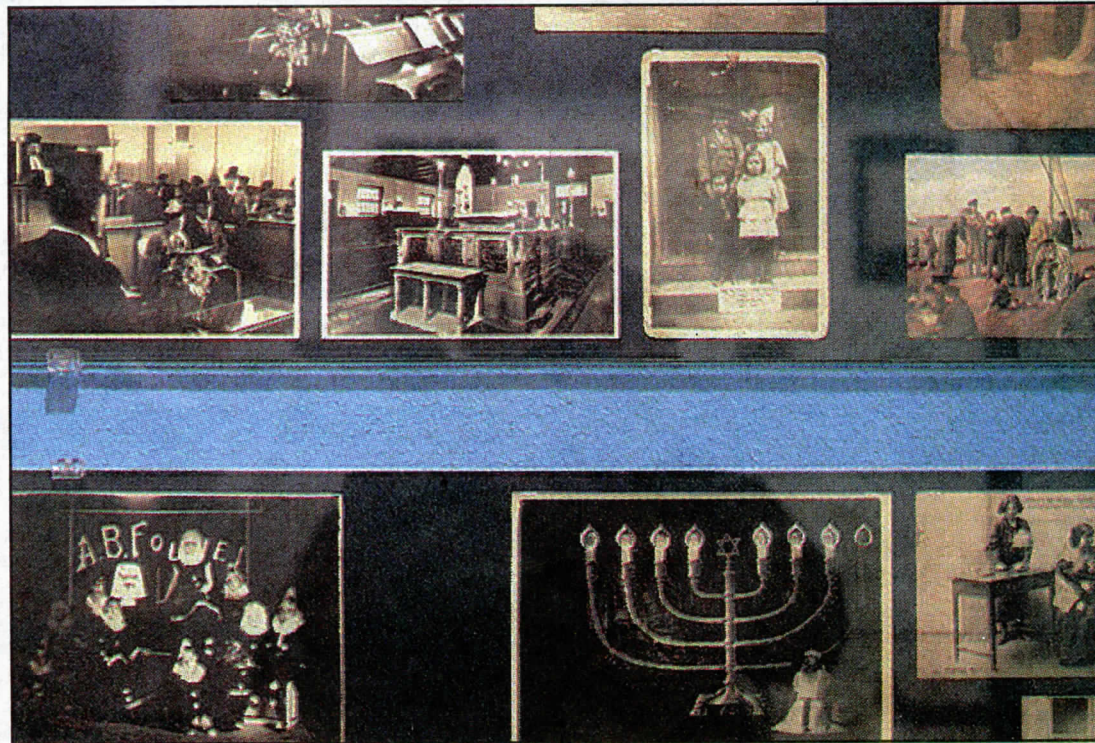
In datzelfde jaar gaat Etty voor de Joodsche Raad werken. Ze trekt naar Westerbork om zich daar als maatschappelijk werkster verdienstelijk te maken. Ze keert nog twee keer vanuit het kamp terug naar Amsterdam. In juni 1943 gaat

ze, voor wat de laatste keer zou blijken, naar Westerbork, waar haar ouders en broer Mischa enkele dagen later arriveren.

Op 7 september 1943 wordt Etty samen met haar ouders en broer op transport naar Polen gesteld. Geen van hen overleeft de oorlog, het Rode Kruis meldt dat Etty op 30 november 1943 in Auschwitz is omgekomen. Broer Jaap sterft een jaar later in Bergen-Belsen.

Gedeelten van de dagboeken van Etty Hillesum worden in 1981 gepubliceerd onder de titel *Het verstoorde leven*. Later volgen *In duizend zoete armen*; *Nieuwe dagboek aantekeningen van Etty Hillesum*, *Etty - De nagelaten geschriften* en *Het denkende hart van de barak*; *De brieven van Etty Hillesum*.

Reacties op de dagboeken en brieven van Etty Hillesum, met bijdragen van onder andere Abel J. Herzberg, Marga Minco en Henriëtte Boas, zijn gepubliceerd in het boek *Men zou een pleister op vele wonden willen zijn*, verschenen bij uitgeverij Balans.

◀◀ De dagboeken van Etty Hillesum zijn tentoongesteld in het Joods Historisch Museum in Amsterdam.

Foto: Bert Jippes

◀ Beelden van het verdwenen joodse leven.

Foto: Bert Jippes